

УПРОВАДЖЕННЯ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ У СФЕРУ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБЮ УКРАЇНИ

INTRODUCTION OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE SCOPE OF CONSIDERATION OF CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSE BY THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

Франчук Т.А., аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Розкриваються причини та цілі запровадження закордонного досвіду в українську практику здійснення розгляду справ про адміністративне правопорушення Державною прикордонною службою України. Досліджується досвід діяльності прикордонної служби США. Розкриваються основні переваги процесу притягнення осіб, винних за порушення правового режиму державного кордону в США. Вивчається досвід Великобританії у сфері захисту державного кордону та протидії незаконній імміграції. Визначаються основні напрями підвищення ефективності реалізації Державною прикордонною службою України функцій із притягнення винних за порушення правового державного кордону осіб до відповідальності. Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення реалізації Державною прикордонною службою повноважень у сфері притягнення до адміністративної відповідальності свідчить про потребу в пошуку нових джерел та нового потенціалу для підвищення якості правоохоронної функції служби в цій сфері. Важливим є зміщення акцентів і у сфері законодавчого забезпечення незаконного перетину державного кордону, міститься в спеціальному імміграційному законодавстві, яким окремо регулюється перетин кордону особами, а окремо – товарами та переміщення речей і вантажів. Уніфікація вітчизняного та європейського законодавства у сфері захисту державного кордону Прикордонні служби розвинених країн відіграють значну роль в ефективному забезпеченні недоторканності державних кордонів, оскільки вони застосовують переважно кримінально-правові заходи впливу, а адміністративно-правова відповідальність виключається як недостатня з урахуванням тієї значущості та ролі, що відіграє правовий режим державного кордону в процесі забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: Державна прикордонна служба України, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, протидія нелегальній імміграції, кримінальна відповідальність.

There were revealed the reasons and goals of introducing foreign experience into the Ukrainian practice of considering cases of administrative offense by the State Border Guard Service of Ukraine. It was studied the experience of the activities of the US border service. The main advantages of the process of bringing those responsible for violating the legal regime of the state border in the United States were disclosed. It was also researched the experience of Great Britain in the field of state border protection and combating illegal immigration. The main directions of increasing the effectiveness of the implementation of the State Border Service of Ukraine functions to bring those responsible for violation of the legal state border to justice were determined. The current state of administrative and legal support for the exercise of the State Border Guard Service's powers in the field of bringing to administrative responsibility indicates the need to find new sources and new potential to improve the quality of law enforcement function of the service in this area. It is important to shift the emphasis in the field of legislative support for illegal crossing of the state border. The whole set of provisions that regulate the activities of the border service in terms of combating violations of the state border is contained in special immigration legislation, which regulates the crossing of the border by persons, and separately – goods and movement of items and cargo. Unification of domestic and European legislation in the field of state border protection is largely impossible without the introduction of a new paradigm of organization of the State Tax Service of Ukraine. Border Guard Services of developed countries play a significant role in effectively ensuring the inviolability of state borders because they apply mainly criminal law enforcement measures, while administrative liability is excluded as insufficient given the importance and role played by the legal regime of the state border in national security.

Key words: State Border Guard Service of Ukraine, administrative responsibility, administrative offense, counteraction to illegal immigration, criminal responsibility.

Актуальність теми. Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення реалізації Державною прикордонною службою повноважень у сфері притягнення до адміністративної відповідальності свідчить про потребу в пошуку нових джерел та нового потенціалу для підвищення якості правоохоронної функції служби в цій сфері. Доктрина адміністративно-деліктного права в Україні є стабільною та занадто застарілою, зокрема і в контексті уніфікації підходів до притягнення до адміністративної відповідальності за скоєння різних правопорушень та різними вповноваженими на те органами. Розглядаючи діяльність Державної прикордонної служби України (далі – ДПС України), доходимо висновку, що основна мета та цінність її діяльності у сфері адміністративного провадження полягає в захисті державного кордону. Сам по собі факт притягнення до відповідальності є другорядним, головною метою є забезпечення стабільності правового режиму державного кордону, його непорушності та формування уявлення щодо невідворотності настання негативних наслідків за його порушення. Це об'єктивує потребу в раціоналізації діяльності ДПС України, пошуку нових методів та моделей реалізації службою повноважень у сфері адміністративного провадження, а для цього

основна увага повинна звертатися на вчинення та дослідження закордонного досвіду. Додаткова актуалізація цього полягає в тому, що Україна проголосила курс на євроінтеграцію і, відповідно, на уніфікацію законодавства із законодавством ЄС, зокрема й у сфері захисту державного кордону.

Ступінь наукової розробки теми. Дослідження закордонного досвіду діяльності прикордонних служб розвинених країн у сфері притягнення до адміністративної відповідальності за порушення правового режиму державного кордону мало місце в роботах таких учених, як О.Ф. Бантишев, О.А. Банчук, Н.В. Берестецька, О.М. Відлер, В.С. Нікіфоренко, А.М. Ухаль, С.Л. Фальченко та ін.

Метою статті є вивчення допустимих та доцільних напрямів підвищення ефективності функціонування ДПС України в частині реалізації поновлень із притягнення до адміністративної відповідальності осіб за рахунок імплементації окремих напрацювань із закордонного досвіду.

Виклад матеріалу. Вивчення закордонного досвіду у сфері реалізації прикордонними службам повноважень із притягнення до адміністративної відповідальності слід значно спростити, поставивши завдання імплементації

нових моделей роботи ДПС України в цілому. Аналізована функція ДПС України, яка покладається вітчизняним адміністративно-деліктним законодавством, не обов'язково може мати відповідні аналоги за кордоном. У деяких країнах інститут адміністративної відповідальності відсутній, а порушення режиму державного кордону визнається одним із видів злочинів проти держави. Тому, на наш погляд, необхідно не шукати прив'язку в закордонному досвіді до процесу притягнення до адміністративної відповідальності, а розкривати особливості моделей функціонування прикордонних служб, які можуть бути застосовані в Україні в умовах вітчизняного Кодексу України про адміністративні правопорушення, зважаючи на потребу в реформуванні ДПС України в процесі європейської інтеграції.

Уніфікація вітчизняного та європейського законодавства у сфері захисту державного кордону багато в чому не є можливою без запровадження нової парадигми організації діяльності самої ДПС України. Її неможливо перформатувати в повній відповідності до вимог та стандартів європейських аналогів через те, що сьогодні вона є інструментом протидії агресії Російської Федерації, до того ж доволі успішним. Європейські прикордонні служби такого досвіду не мають. Основною метою їх існування є подолання незаконної міграції, що зміщує акценти в їх діяльності в бік правоохоронних функцій, забезпечення законності правових режимів, а не збройного захисту та реальної протидії зовнішній військовій агресії.

Але і за таких умов є певні напрями трансформації ДПС України, які можна та доцільно інтегрувати з практики функціонування прикордонних служб країн ЄС чи США. Ідеться про такі напрями їх діяльності:

- координацію зусиль та взаємодію військовослужбовців, що несуть службу безпосередньо на кордоні, та посадових осіб, які виконують повноваження у сфері адміністративного провадження, здійснюють контроль та моніторинг за цілісністю державного кордону, аналізують або виявляють факти його порушення;

- діяльності військовослужбовців та збройних формувань у частині виявлення, переривання протиправних дій, затримання та доставлення винних осіб для вчинення посадовими особами прикордонних служб та адміністрацій інших процесуальних дій;

- дотримання прав та свобод людини і громадянина, а також їх законне обмеження в інтересах національної безпеки. Так, увага повинна приділятися потенційній можливості обмеження конституційних прав осіб, що порушують режим державного кордону в обсягах та на вибір особами, які проводять таке затримання.

Слід зауважити, що сучасні умови реалізації завдань ДПС України продемонстрували першочерговість та важливість саме військового її потенціалу. Здатність давати військову відсіч та активно простояти саме військовій загрози є першочерговим і основним завданням ДПС України. Тому реалізація функцій у сфері притягнення до адміністративної відповідальності повинна та може розглядатися як другорядна діяльність, спрямована на підтримання правового режиму державного кордону та мінімізацію потенційних порушень порядку перетину державного кордону чи переміщення через нього вантажів, товарів тощо.

Досліджуючи потенційні інструменти регулювання аналізованої сфери, слід виходити з допустимості та раціональності імплементації окремих надбань закордонного досвіду в національне законодавство України з урахуванням особливостей, притаманних вітчизняній системі реалізації органами ДПС України своїх повноважень у сфері притягнення до адміністративної відповідальності.

При цьому слід зауважити, що ще О.А. Банчук порушував питання можливості заміни адміністративної відповідальності на кримінальну в деяких сферах суспільних відносин, мотивуючи це потребою у вжитті більш

жорстких заходів державного примусу, які не притаманні адміністративно-деліктному праву [2, с. 112–125]. Частково ми погоджуємося з позицією вченого щодо доцільності розгляду можливості заміни адміністративної відповідальності кримінальною, враховуючи специфічне значення та особливості правового режиму державного кордону, його пряму інтермедіацію як елементу державного суверенітету.

Водночас О.Ф. Бантишев, А.М. Ухаль, С.Л. Фальченко та інші не вбачають такої можливості, акцентуючи увагу на підвищенні ефективності організаційно-правового забезпечення окремих процедур у сфері притягнення до адміністративної відповідальності за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України саме з боку органів ДПС України [1, с. 198–211]. Наша ж позиція виходить із того, що на сучасному етапі розвитку ДПС України є об'єктивна потреба в підвищенні та розширенні потенціалу для вдосконалення діяльності ДПС. Ідеться про імплементацію окремих положень законодавства, що продемонстрували свою ефективність у практиці діяльності прикордонних органів зарубіжних країн, і про системні зміни та зрушення, зокрема і в підходах до організації діяльності ДПС України, моделях реалізації повноважень у сфері притягнення до адміністративної відповідальності, розширення адміністративно-деліктних повноважень тощо.

Як слушно зауважує В.С. Нікіфоренко, найбільш характерним прикладом реалізації політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону тільки спільними зусиллями із суміжними державами є захист та охорона спільного державного кордону між США та Канадою, що має найбільшу протяжність у світі – 8 900 км. Вона здійснюється на підставі спільної системи прикордонного контролю над транскордонними потоками [6, с. 125–126]. Так, американські та канадські служби митного контролю та прикордонної служби активно працюють як єдине ціле, враховуючи ті завдання, які вони вирішують та які мають значення для обох країн. Ця співпраця обмежується спільним патрулюванням, створенням єдиної мережі агентів, що забезпечують постійний моніторинг ситуації на кордоні, а також запровадженням єдиної мережі електронного стеження, яка використовується на всій протяжності державного кордону. Фінансування таких заходів відбувається спільними зусиллями за рахунок виділення коштів безпосередньо з федерального бюджету США та бюджету Канади. Однак Канада виділяє ці кошти в межах фінансування діяльності прикордонної служби, тоді як США – у межах реалізації федеральних програм [5, с. 4–7]. Що ж стосується організації діяльності прикордонних відомств у США в частині притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні правил перетину державного кордону, то тут слід звернути увагу на існування двох служб, які взаємодоповнюють діяльність одна одної:

- United States Customs and Border Protection (далі – USCBP) – Прикордонно-митна служба США, яка є окремим підрозділом Міністерства внутрішньої безпеки США та поєднує в собі функції традиційної для України митної, міграційної служб та служби епідеміологічного та епізоотичного контролю;

- United States Border Patrol (далі – USBP) – Федеральний прикордонний патруль США, який є структурним підрозділом Прикордонно-митної служби США та втілює військову частину ДПС України.

Основною місією функціонування USBP є запобігання проникненню в США зброї, терористів, виявлення та запобігання незаконному в'їзду іноземців у США, протидія проникненню контрабанди всіх видів [7]. Тобто саме USBP виконує функцію викриття злочинної діяльності, а посадові та службові особи USCBP забезпечують процес та дотримуються порядку притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Аналізуючи стратегічні документи, слід зауважити, що USBP виконує такі основні завдання:

- затримання терористів та зброї під час спроби незаконного в'їзду в США поза межами пунктів пропуску;
- затримання контрабандних товарів, вантажів та осіб, що їх перевозять, зокрема й заборонених речовин;
- забезпечення безперервного функціонування технології «Розумний кордон», яка дає змогу оперативно стежити вже співробітникам USCBP за недоторканістю державного кордону;
- забезпечення скорочення рівня злочинності в прикордонних громадах і, як наслідок, поліпшення якості життя та економічного розвитку прикордонних регіонів [8].

Натомість посадовими особами USCBP реалізується функція оперативного контролю, яка визначається як здатність до виявлення, реагування та перешкоджання порушенням державного кордону у районах, які вважаються стратегічними з точки зору потенціальних загроз національній безпеці. Застосування технології оперативного контролю може бути обмежене конкретними коридорами для контрабанди чи іншими географічно визначеними місцями, а його реалізація ґрунтується на положеннях Національної стратегії «Запобігання через стримування» [9]. Таким чином, ми бачимо розмежування сфер відповідальності двох служб USCBP та USBP, зважаючи на те, що остання є структурним елементом першої.

Отже, досвід США демонструє можливість імплементації у вітчизняну практику діяльності ДПС України в аналізованій сфері в таких аспектах:

- розмежування повноважень та діяльності військовослужбовців та посадових осіб ДПС України. Так, за прикладом USBP, яка реалізує силову частину захисту державного кордону, доцільно покласти на військовослужбовців лише той обсяг функцій, який стосується виявлення, припинення протиправного діяння, доставлення правопорушника до відповідних посадових осіб ДПС України, які вже складатимуть необхідні процесуальні документи. Це схоже на діяльність USCBP та дає змогу сконцентруватися військовослужбовцям на виконанні бойових завдань з охорони державного кордону;

- покладення додаткових функцій на посадових осіб ДПС України в частині моніторингу режиму захищеності державного кордону та координації зусиль військовослужбовців ДПС України в частині реагування на потенційні порушення порядку його перетину. У такому разі посадові особи ДПС України отримуватимуть більше доступу та можливостей для встановлення та підтвердження фактів правопорушень;

- запровадження кримінальної відповідальності до порушників правового режиму державного кордону, а адміністративної – до порушників розпорядку функціонування окремих пропускних пунктів, контрольних пунктів. Підвищення рівня відповідальності та запровадження більш жорстких заходів суттєво підвищить спроможність реалізувати ДПС України охоронної функції державного кордону. Кримінальна відповідальність дасть змогу більш ефективно реалізувати виховну та прогностичну функції юридичної відповідальності як такої, а також мінімізуватиме корупційний складник тих процесів, які існують сьогодні у сфері порушення правового режиму державного кордону.

Таким чином, досвід функціонування прикордонної служби США демонструє реальну нагальну потребу в реформуванні підходів до забезпечення безпеки державного кордону в Україні.

Цікавим є також приклад Великобританії, де прикордонне відомство складається з двох служб: Відділу з питань імміграції (Immigration Group) та Прикордонної служби (Border Force). Відомство відповідає за охорону кордонів Сполученого Королівства та контролює міграцію в країну, а прикордонний контроль здійснюється через низку імміграційних та митних законів. Діяльність Прикордонної служби здійснюється у двох площинах, а саме:

- а) як первинний пункт пропуску (primary check point), де перевіряються документи, проводиться інтерв'ювання з особами, що перетинають кордон, а також встановлюється законність в'їзду до Великої Британії;

- б) як місце вторинної перевірки (secondary examination area), де проводиться бесіда з особами, що перетинають кордон, обшукується їхній багаж, вантаж, транспортні засоби з метою виявлення заборонених речей, а також здійснюються подальші правомірні дії. У таких місцях молодші офіцери працюють під керівництвом старших офіцерів та посадових осіб.

При цьому показовим є те, що будь-які порушення режиму перетину кордону в законодавстві Великобританії регулюються в частині імміграційної політики щодо іноземців та в частині адміністративного законодавства (законодавства про діяльність органів державної влади та реалізації їх політики) щодо підданих Великобританії. Стосовно іноземців законодавство Великобританії поєднує в собі заходи кримінального та адміністративно-деліктного (у розмінні вітчизняної практики) законодавства. У ставленні ж до підданих Великобританії застосовуються переважно норми кримінального права, оскільки законодавець вважає, що порушення правил перетину кордону є свідомою спробою завдати шкоди авторитету держави.

Такий висновок ми робимо на підставі системного аналізу положень двох законодавчих актів, якими регулюється вся сукупність відносин щодо перетину державного кордону або переміщення товарів та вантажів через нього: Immigration Act 1971 року (Закон про імміграцію) та Customs and Excise Management Act 1979 року (Закон про митне та акцизне управління).

Так, Глава III Immigration Act регулює порядок реалізації кримінального переслідування осіб, що скоїли злочини в частині порушення порядку перетину державного кордону або порядку перебування на території Королівства. Так, злочинами визнаються: незаконний в'їзд на територію Королівства; протизаконне отримання документів для офіційного працевлаштування у Великобританії; допомога в нелегальній імміграції (зокрема й до країн-членів ЄС); допомога в'їзду до Великобританії з порушенням порядку депортації; незаконне володіння імміграційною маркою; порушення порядку перетину повітряного та морського кордону Великобританії. Таким чином, привертає увагу застосування кримінальної відповідальності у таких випадках протиправної поведінки, за яких вітчизняне законодавство запроваджує більш м'які заходи адміністративно-деліктного права, тобто притягнення до суто адміністративної відповідальності.

Аналізуючи ж положення Глави III Immigration Act в частині заходів впливу та заходів забезпечення кримінального провадження, слід констатувати, що вони є значно розгалуженішими, ніж у вітчизняній практиці. Так, до таких заходів належать: конфіскація будь-якого транспортного засобу, на якому відбувся незаконний перетин кордону; конфіскація будь-яких документів, зокрема й грошових цінностей, які були наявні в особі під час порушення режиму державного кордону; затримання будь-якого транспортного засобу до з'ясування обставин його перебування на території Великобританії (максимальний строк – 96 годин); арешт особи без наказу вповноваженої особи (на строк не більше ніж 48 годин); арешт за наказом уповноваженої особи (на строк не більше ніж три місяці); обшук транспортних засобів; персональний огляд особи та її речей; обшук приміщень де були викриті особи, що протизаконно перетнули державний кордон (до того ж останні три заходи можуть проводитися без ордеру під час виявлення таких осіб); вилучення матеріалів відео- та аудіофіксації порядку перетину особою державного кордону (виключно копіювання за наявності ордеру); вилучення матеріалів в інших служб стосовно осіб, затриманих у порядку Глави III Immigration Act (за наявності узгодження позиції між керівництвами

відомств). Як можна побачити з наведеного переліку, більша частина заходів здійснюється без відповідної судової санкції, що в умовах високого рівня правової культури та професіоналізму співробітників прикордонних служб Великобританії не викликає сумнівів за умов дотримання прав затриманої особи. В умовах української дійсності організації діяльності ДПС України вбачається передчасним запровадження такого рівня відкритості у проведенні оперативно-розшукових дій [10].

Натомість видається цілком логічним запровадження у вітчизняну практику реалізації повноважень у сфері притягнення до адміністративної відповідальності за порушення порядку перетину державного кордону механізму узгодження позицій різних органів державної влади та органів ДПС України стосовно доступу до матеріалів та документів щодо особи, що притягається до відповідальності, обставин правопорушення тощо без санкції суду. Таким чином забезпечуватиметься оперативність реалізації вказаних повноважень органів ДПС України, а обмін інформацією може відбуватися навіть засобами електронного її передавання, що спрощуватиме процес збирання доказів та оформлення матеріалів для розгляду справи.

Досвід Великобританії переконує нас у потребі у внесенні пропозицій щодо розмежування функцій у сфері адміністративного провадження між військовослужбовцями ДПС України та іншими посадовими особами, що виконують адміністративні функції. При цьому наділення окремих посадових осіб ДПС України подвійним рівнем повноважень (адміністративних та військових) дасть змогу підвищити якість проваджуваних ДПС України операцій із метою захисту державного кордону, дотримання його правового режиму [11; 12].

Важливим є зміщення акцентів і у сфері законодавчого забезпечення незаконного перетину державного кордону. Вся сукупність положень, якими регламентується діяльність прикордонної служби в частині протидії порушенням державного кордону, міститься в спеціальному імміграційному законодавстві, яким окремо регулюється перетин кордону особами, а окремо – товарами та переміщення речей і вантажів. Імміграційне законодавство містить кримінальну відповідальність за протиправний перетин державного кордону, зокрема і за незаконне використання праці іммігрантів, а тому передбачається, що особи, винні в таких злочинах, призвели своїми діями до суттєвих економічних втрат як країною, так і підданими Великобританії, які б могли працювати замість іммігрантів.

Цей підхід об'єктивує застосування саме кримінальної відповідальності в поєднанні з матеріальною, а також

демонструє підвищений рівень уваги держави до проблем, які пов'язані з порушенням порядку перетину державного кордону.

Так само важливо розглянути можливість запровадження у вітчизняну практику обов'язкової конфіскації будь-яких засобів, предметів, речей, які були вилучені в особи, що скоїла протиправне діяння, а також речей та предметів, переміщення через державний кордон яких відбулося з порушенням відповідного правового режиму, а вина особи, яка відповідальна за таке переміщення, має бути доведена у формі умислу.

Таким чином, можна побачити, що прикордонні служби розвинених країн відіграють значну роль в ефективному забезпеченні недоторканності державних кордонів оскільки вони вживають переважно кримінально-правових заходів впливу, а адміністративно-правова відповідальність виключається як недостатня з урахуванням тієї значущості та ролі, що відіграє правовий режим державного кордону в процесі забезпечення національної безпеки.

Висновки. Аналізуючи закордонний досвід реалізації прикордонними органами функцій із захисту державного кордону, слід зауважити, що в сучасних вітчизняних умовах найбільш прийнятним є запровадження таких моделей:

- розмежування повноважень військовослужбовців та посадових осіб ДПС України. Перші повинні виконувати функції з виявлення, припинення протиправного діяння та доставлення винної особи до відповідних посадових осіб ДПС України. Другі – складати процесуальні документи та забезпечувати процес притягнення винної особи до відповідальності шляхом реалізації всіх процедурних моментів, які утворюють сучасний алгоритм розгляду справ про адміністративні правопорушення;

- запровадження практики здійснення більшості оперативних дій у сфері виявлення, припинення правопорушень без відповідних судових санкцій, що суттєво оптимізує часові витрати та підвищить ефективність й оперативність реагування органами ДПС України на протиправні діяння;

- розширення випадків застосування кримінальної відповідальності до осіб, що скоюють протиправні діяння у сфері порушення порядку перетину державного кордону за умови встановлення їх умисної вини та корисливих мотивів.

Це в сукупності є справою не одного дня, оскільки ми передбачаємо досить системні зміни, які потребують належного доктринального вивчення та практичної апробації і які є важливими в контексті підвищення правоохоронного потенціалу ДПС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бантишев О.Ф., Ухаль А.М., Фальченко С.Л. Адміністративна відповідальність за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України. Ужгород : Ужгородська міська друкарня, 2007. 244 с.
2. Банчук О.А. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні. Київ : Книги для бізнесу, 2007. 912 с.
3. Берестецька Н.В. Особливості професійної підготовки прикордонників у Великій Британії в умовах глобалізаційних процесів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 5 (30). С. 11–16.
4. Відлер О.М. Загальноєвропейський досвід протидії нелегальній міграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 2. С. 73–79.
5. Мельников О.Г. Державне управління у сфері прикордонної безпеки в умовах європейської інтеграції України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спеціальність 25.00.01. Київ : НАДУ, 2010. 223 с.
6. Нікіфоренко В.С. Світовий досвід реалізації політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 18. С. 125–127.
7. Annual Review 2015. – U.S. Customs and Border Protection Air and Marine Operations. 2015. URL: https://www.cbp.gov/sites/default/files/assets/documents/2016-Dec/Annual_Review_FINAL_2015.pdf.
8. Border Patrol Overview. URL: https://web.archive.org/web/20091017094418/http://www.cbp.gov/xp/cgov/border_security/border_patrol/border_patrol_ohs/overview.xml
9. Executive Summary. National Border Patrol Strategy. Office of Border Patrol. URL: https://web.archive.org/web/2005112235923/http://www.cbp.gov/linkhandler/cgov/border_security/border_patrol/national_bp_strategy.ctt/national_bp_strategy.pdf.
10. Flynn S. E. Globalization and the future of border control – Council on foreign relations, 2000. – URL: www.cfr.org/defense/homeland-security/globalization-future-border-control/p8703.
11. Immigration Act 1971. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/177/contents#sch2>.
12. Northern border security. CBP Identified Resource Challenges but Needs Performance Measures to Assess Security Between Ports of Entry: report to the Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, U.S. Senate. United States Government Accountability Office Highlights of GAO-19-470, 2019, 82 p.